

HARGITTAY EMIL*

Kolozsvártól Nagyszombatig: Báthory István és Pázmány Péter egyetemalapító levelei^{**}

Báthory István 1581. május 12-én Vilnában írta alá a kolozsvári egyetem alapítólevelét és Pázmány Péter ugyancsak május 12-én, 1635-ben a nagyszombati egyetemét. Lehet ez véletlen egybeesés, de bizonyos körülmények és az alapítólevelek jellemző közös vonásai ösztönöztek a két irat részletesebb összevetésére.

Feltűnő, hogy Pázmány régóta dédelgetett, sőt elhatározott gondolatának, az egyetemalapításnak a megvalósítását és oklevélbe foglalását egy látszólag, de csak látszólag hirtelen elhatározással tette meg. A külső körülményeket és történéseket tekintve Pázmány egyetemalapítása hirtelen tettnek tűnik. (HARGITTAY 2010, 140) Számos adat szól arról, hogy az érsek már igen beteges volt, prédikációit a szószéken alig-alig tudta végigmondani. (PÁZMÁNY 1905, 799) 1635 elején a soproni országgyűlésen tanácskozott Pázmány, s ekkorra sikerült az alapításhoz szükséges összegről rendelkeznie. Fennmaradt az a levél, amely hat nappal az egyetem alapítólevelének dátuma, május 12-e előtt kelt. Ebben a Bécsben keltezett levelében Pázmány Pozsonyba hívta Dobronoki Györgyöt, a nagyszombati kollégium rektorát, Forró Györgyöt, a magyarországi jezsuiták tartományfőnökét és a szintén jezsuita Wilhelm Lamormain császári gyóntatót, ahogy írja, „bizonyos nagy dolgok”-ban tanácskozni és végezni. (PÁZMÁNY 1911a, 573) Tudta, hogy Forró atya éppen a pöstyéni fürdőben kúrálja magát, de kérte, hogy szakítsa meg a fürdőzést azzal, hogy néhány nap után majd visszatérhet vele együtt a hévízbe. És hat nappal később Pázmány 1635. május 12-én Pozsonyban aláírta a nagyszombati egyetem alapítólevelét. Megtehetette volna más napon is, de mintha tudatosan ragaszkodott volna a május 12-i datáláshoz. „Az Universitas dolga nem kicsin dolog” – írta 1635-ben egy levelében Ferenczffy Lőrinc császári udvari titkárhoz Bécsbe (PÁZMÁNY 1911b, 610). Pázmány egyébként alapító levelében mindig universitasnak nevezi az intézményt, míg Báthorynál a kollégium és az akadémia szerepel. Az universitas, az egyetem létrehozását tehát évekig fontolgatta, érlelte elhatározását, tudta, hogy nem vallhat kudarcot miként több egyetemalapító előde a magyar történelem során, kezdve az 1367-es pécsivel. Az alapítólevelnek az a kitétele, hogy Pázmány hosszú évek alatt érlelte magában a tervet, tíz esztendővel az alapítás előtt II. Ferdinánd királyhoz írt egyik leveléből is kiviláglik. E tíz esztendővel korábbi levelében az egyetemalapító levéllel teljesen egybehangzóan azt írta, „Cum dies ac noctes cogitem, qua tandem ratione Catholica religio serio promoveri possit, nulla commodior ac

* Pázmány Péter Katolikus Egyetem

** A tanulmány az NKFIH/OTKA K 137815 sz. pályázat támogatási időszakában készült.

efficatior mihi occurrit ratio, quam ut Juventus erudiatur [...]” (PÁZMÁNY 1910, 478), tehát, hogy amikor nappal és éjjel azon töprengnek, hogyan lehetne a katolikus vallást komolyan előmozdítani, erre nincs alkalmasabb és hathatósabb eszköz, mint az ifjúság nevelése. Egyik prédikációjában is úgy fogalmazott, hogy a gyermekek és az ifjúság nevelésénél nincs fontosabb dolog: „Az országoknak és városoknak sincs semmire nagyobb szükségek, mint az apród-esztendősek jó nevelésére. Mert, sem az eláradott gonoszságnak kiirtására, sem a jó erkölcsök béoltására, sem a bölcseségek és tudományok gyökerezésére, sem a több belső csendes állapotok virágzására fogatosb eszköz nem találtatik, a gyermekek oktatásánál: miképpen ártalmasb és veszedelmesb dolog sincsen, az ifjúságnak vagy tudatlanságban, vagy vásott, feslett erkölcsökben nevelésénél.” (PÁZMÁNY 1903, 250–251) Ezt a célt igyekezett Pázmány megvalósítani iskola- és kollégiumalapításaival: a bécsi Pázmáneum, a pozsonyi jezsuita kollégium, a nagyszombati nemesi konviktus vagy más további alapításokkal. Az alapításokat segítő költségekre nem vonakodott pénzt adni: ezek összköltsége mintegy egymillió korabeli forint volt, az egyetemalapításnál letett 100 ezer forintnál tízszer több. (FRANKL 1872, 324–326) Báthory esetében is van adat arra, hogy már 1567-ben foglalkozott a jezsuita kollégium megalapításának gondolatával. (VERESS 1906, 170)

A két alapító okiratnak vannak feltűnő közös vonásai. A vallási, felekezeti megoszlás mindkét szövegben felmerül. Pázmánynál a katolikus vallás előmozdításának igényéről és szükségességéről van szó, Báthory pedig azt is megfogalmazza, hogy a felekezeti megoszlással szemben lép fel, ahogy írja: „elsősorban annak módját kerestük, hogyan lehetne a vallási tévelygéseket megszüntetni, melyekbe e tartomány bonyolódott” (BÁTHORY 1581, 281). (Bene László és Tóth Péter fordítását idézem a továbbiakban is.) Mind Báthory, mind Pázmány hangsúlyozza, hogy a megalapított intézmény mind egyháziak, mind világiak képzésére nyitva áll. Ahogy Pázmány fogalmaz: „Minden más eszköznél előbbre valónak tűnt föl előttünk, hogy Tudományos Egyetem emeltessék, hogy a harcias nemzet lelkülete megszeliüljön és az egyház kormányzásra és az állam szolgálatára alkalmas emberek képeztesse-nek.” (PÁZMÁNY 1944, 346) (Sík Sándor fordítása, a további idézetek esetében is.) Hasonlóképpen Báthory alapító levelében: „egyesek a vallási ügyek intézésére, mások a polgári ügyekben való működésre váljanak alkalmasabbá” a tanulmányok elvégzésével. (BÁTHORY 1581, 281)

Ugyancsak közös vonása a két alapító okiratnak, hogy a tudományok gyökereztetése révén a nemzet jámborabbá váljon, ahogy Pázmány írja: „a harcias nemzet lelkülete megszeliüljön” (PÁZMÁNY 1944, 346), Báthory alapító levelében pedig kétszer is megfogalmazta, az új intézmény alapításával célja, hogy „az igaz jámborság visszahelyeztessék régi birtokába”, mivel „Magyarország állapota a török hatalom növekedésével igencsak megromlott. Ezért a tiszteletre méltó műveltség megszűnésével az emberek között, akiket teljességgel a hadtudomány foglalt el, még a jámbor buzgóság is meghidegedett, s az élet minden kifinomultsága kiveszett.”

(BÁTHORY 1581, 281–282) A török kérdést Pázmány is belefoglalja alapító levelébe, amiről az alábbiakban lesz szó.

Mindkét okirat utal arra, hogy egy már létező intézmény (Nagyszombat esetében az eredetileg Oláh Miklós által 1561-ben betelepített jezsuita rend segítségével működtetett nagyszombati kollégium, Kolozsvár esetében az egy esztendővel korábban, 1580-ban alapított jezsuita kollégium) mellé, részben annak továbbfejlesztésével alakul meg az új egyetem. Báthory arra utal, hogy sem Edélyben, sem Magyarországon semmilyen magasabb rangú oktatási intézmény nincsen, s így az érdeklődő ifjúság már az utazás szempontjából is költséges külföldi intézményekben kénytelen a tudást megszerezni. (BÁTHORY 1581, 282)

Közös mindkét alapítólevélben, hogy az új intézményt Báthory is, Pázmány is a jezsuita rendre bízta. Báthory a lengyelországi jezsuiták provinciálisát, Franciscus Sunyeriust említi, akivel már tárgyalt jezsuita szerzetesek Erdélybe küldéséről, (BÁTHORY 1581, 282), Pázmány pedig a jezsuita rendfőnököt, Muzio Vitelleschit, akivel az alapítást már előkészítette. (PÁZMÁNY 1944, 347)

Báthory nem számol azzal, hogy a jövőendő idők bizonytalanságai miatt az egyetem esetleg helyváltoztatásra kényszerül, Pázmány viszont – okulva a magyarországi jezsuitákat ért 17. századi megrázkódtatások tapasztalataiból, az 1608. évi törvényekből és a Bethlen Gábor első Habsburg-ellenes támadása következtében a több éves bécsi száműzetésből – úgy fogalmaz, hogy „ha idő multával, (ha Isten Magyarországot a török igától megszabadítja), alkalmasabb város találkoznék az Egyetem számára, szabadságában álljon a Társaságnak [azaz a jezsuitáknak] ezt a mi alapításunkat az Egyetemmel együtt máshová átvinni, úgy azonban, hogy az esztergomi egyházmegyén kívül ne kerüljön”. (PÁZMÁNY 1944, 347) Az alapítólevélnek ez a részlete rávilágít arra, hogy Pázmány számolt az ország súlyos körülményeivel, a török hódoltság okozta bizonytalan helyzettel, a széttagoeltsággal, s ennek tudatában egyetemalapító tettét egyenesen vakmerő lépésnek is lehetne tekinteni. Mégis, volt benne valami megkérdőjelezhetetlen bizalom és reménység, már abban a mozdulatban is, amivel leveleit aláírta. Esztergom másfél századon át török kézen volt, s a hódoltság miatt Nagyszombatba áthelyezett esztergomi érsekségen Pázmány mindig „archiepiscopus Strigoniensis”-ként, esztergomi érsekként írta alá leveleit. Báthory alapítása hasonlóképpen mintegy előremenekülésnek tekinthető, az alapítás utáni mostoha körülmények is ezt mutatják.

Megjegyezhető Pázmány alapításával kapcsolatban, hogy a nagyszombati egyetemalapításnak a Hittudományi Kar 1635 óta való folyamatos működése révén jog szerinti örököse a mai Pázmány Péter Katolikus Egyetem, amelynek a Pázmány által alapított Hittudományi Kara a mai egyetem egyik fakultása. Az egyetem az „Esztergom-Budapesti érsekség” területén van oly módon, hogy mindegyik kara Budapesten található, Esztergomban pedig a hozzá intézetként kapcsolódó Vitéz János Tanárképző Központ, így teljesíti Pázmány az eredeti levelében foglalt kívánalmat.

Mindkét alapítólevél foglalkozik az egyetemen folytatandó tanulmányok általános strukturális kérdésével, s ebben a vonatkozásban is hasonlóság mutatkozik, aminek természetesen oka lehet az általános jezsuita tanulmányi rend, a *Ratio studiorum* figyelembe vétele. Ez ugyan csak 1586-ban jelent meg először, de az egységesítő törekvések már korábban megvoltak. (MÉSZÁROS 1981, 244) Báthory írta:

Hogy azonban ezen, általunk a fent mondott módon létrehozott kollégium jogait, tisztességét és méltóságát tekintve semmiben ne maradjon el a keresztény világ többi akadémiájának szokásaihoz képest, különös királyi kegyünkől jelen okmánnyal elhatározzuk és elrendeljük, hogy aki a magasabb műveltségben – a héber, görög és latin irodalomban – kitűnő jártasságot szerzett, s ezután el akar jutni valamelyik fakultás (a teológia vagy a filozófia) csúcsára – miután előadta a tanítását alátámasztó érveket – a kollégium határozata alapján, mind a baccalaureusi, mind a magiszteri, mind a doktori fokozatra előléphessen. Ezen előléptetés járjon éppoly jogokkal, megbecsüléssel, tisztességgel és méltósággal, mint amilyennel az efféle előléptetések Itália, Gallia, Hispánia és Germánia akadémiáin jog és szokás szerint járni szoktak és járhatnak. (BÁTHORY 1581, 283)

A Báthory-alapítólevél hozzászövi még: „oktassák alaposan a grammatikát, rétorikát, dialektikát, alapos gyakorlatot adván az értekezésben és beszédben, valamint a matematikai tudományokat és a filozófia valamennyi részét, s ezen felül még a Szentírást is (hiszen ez az, amit hivatásuk leginkább megkíván) magyarázzák illő alaposággal.” (BÁTHORY 1581, 284)

Pázmány, aki Báthoryhoz hasonlóan kiindulásként szintén két kar, a filozófiai és teológiai kar megalapításáról ír, az egyetemen folytatandó tanulmányokat hasonlóképpen körvonalazza:

„Nagyszombatban még ebben az 1635. évben egy filozófiai kurzust kezdjen, a következő években pedig állandóan három filozófiai kurzus legyen etikával és matematikával együtt, a skolasztikus teológia két professzorával. Legyen azonkívül ezen az egyetemen egy Szentírás-magyarázó tanár, egy professzora az Eseteknek, egy a Vitáknak, hasonlóképpen a szent nyelvnek és az akadémiai fokozatokra emelések a máshol szokott módon történjenek.” (PÁZMÁNY 1944, 348)

Báthorynál nem szerepel a „*controversiae*”, azaz a hitvita-irodalom oktatása, Pázmánynál igen. Ez nem véletlen abból a szempontból, hogy Pázmány írói életművének a legnagyobb része vallási vitákat, ő a kontroverzia legnagyobb 17. századi hazai alakja. (AJKAY 2021; AJKAY 2022) Szerteágazó életműve egészét tekintve a

nagyszombati egyetemalapítás epizodikusnak is tekinthető, bár ez kétségtelenül a legnagyobb hatású alkotása.

Mindkét alapító okiratnak fontos részét jelentik a megalapított intézmények anyagi biztonságát körvonalazó szövegrészek. Báthory ezt a Kolozsvár környéki települések és földbirtokok pontos megnevezésével és az új egyetemhez való kötődéssel kívánja biztosítani. Ha megnézzük az említett korábbi (1580-as) és a végleges alapítólevelet, látjuk, hogy a két szöveg közti különbséget az egyetem létbiztonságát jelentő birtokok kiterjesztése és pontosítása jelenti. (BÁTHORY 1580, 280; BÁTHORY 1581, 284–285) Pázmány az egyetemet 100 ezer forint alaptőkével alapította meg oly módon, hogy ebből 60 ezer forintot saját jövedelméből, 40 ezer forintot pedig királyi kötelezvénnel tett le. A már meglevő 60 ezer forintnyi összeget egy augsburgi bankba helyeztette letétbe, s rendelkezése szerint ezen összeg kamataiból kellett fenntartani az intézményt. A felajánlott 100 ezer forint a korban igen jelentős összegnek számított. A magyarországi intézményalapításokat tekintve ez az összeg az 1635-öt követő száz esztendőig figyelembe véve a legmagasabb volt.

A fenti párhuzamokat természetesen magyarázza a két egymástól távoli ország-rész lényegében hasonló történelmi helyzete, a török fennhatóság fenyegető közelsége, a két alapító felekezeti hovatartozása és az ebből következő, rokon elemeket mutató gondolkodás. Pázmány maga is a Báthory által alapított kolozsvári jezsuita kollégiumban folytatta tanulmányait, ott tért át a katolikus vallásra, 1588-ban lépett be a jezsuita rendbe, s Kolozsvárról mindjárt a krakkói jezsuita novíciusházba költözött. (ÖRY 1970, 12–48) Erdélyt és szülőhelyét, a Partiumot soha nem láthatta viszont. Élete későbbi szakaszában számos bizonyossága van annak, hogyan viszonyult érdeklődéssel és szimpátiával az erdélyi fejedelmekhez, megtartotta erdélyi kapcsolatait, erdélyi ismerőseinek elküldte újabban megjelent műveit, és sikerült Erdélyből megszereznie családi iratainak egy részét. (HARGITTAY 2021, TUSOR 2017, 253) Jelenleg nem tudunk arra a kérdésre válaszolni, hogy Pázmány ismerte-e a Berzeviczy Márton tudós humanistával megalkotott Báthory-féle alapító levelet, mindenesetre a fentiekben elmondott párhuzamos részek ezt nem zárják ki.

A két alapítólevél párhuzamainak további megvilágítását eredményezheti az alapítólevélnek mint műfajnak európai kontextusú elemzése, amely azonban már egy másik dolgozatnak a tárgya lehetne.

Bibliográfia

- AJKAY Alinka (2021), „*Morgók nyelveskedése*” – Pázmány és a nyugat-dunántúli evangélikusok, in FARMATI Anna – GÁBOR Csilla (szerk.), Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 69–82.
- AJKAY Alinka (2022), Pázmány Péter vitairatai, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2022/1, 3–30.

- BÁTHORY István (1580), *A kolozsvári jezsuita akadémia első alapítólevele. Vilno, 1580. május 18.*, in SZÖGI László – VARGA Júlia (szerk.), BENE László (ford.). *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872.* Szeged, Szegedi Egyetemi, 277–281.
- BÁTHORY István (1581), *A kolozsvári jezsuita egyetem végleges alapítólevele. Vilno, 1581. május 12.*, in SZÖGI László – VARGA Júlia (szerk.), BENE László – TÓTH Péter (ford.). *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872.* Szeged, Szegedi Egyetemi, 281–286.
- FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos (1872), *Pázmány Péter és kora*, III., Budapest, Ráth Mór.
- HARGITTAY Emil (2021), *Pázmány Péter és Erdély – régebbi és újabb adatok*, *Erdélyi Múzeum*, 2021/3, 27–35.
- HARGITTAY Emil (2010), *Pázmány egyetemalapító levele*, in MACZÁK Ibolya (szerk.), *Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 139–145.
- MÉSZÁROS István (1981), *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*, Budapest, Akadémiai.
- ÖRY Miklós (1970), *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Eisenstadt, Prugg.
- PÁZMÁNY Péter (1903), *Minden vasárnapokra és egy néhány innepekre rendelt evangeliomokról predikációk*, (kiad.) KANYORSZKY György, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara. (Pázmány Péter Összes Munkái, VI.)
- PÁZMÁNY Péter (1905), *Minden vasárnapokra és egy néhány innepekre rendelt evangeliomokról predikációk*, (kiad.) KANYORSZKY György, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara. (Pázmány Péter Összes Munkái, VII.)
- PÁZMÁNY Péter (1910), *Saját kezű levélfogalmazvány II. Ferdinándhoz, 1625. november*, (kiad.) HANUY Ferenc, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 477–479. (Pázmány Péter Összgyűjtött Levelei, I.)
- PÁZMÁNY Péter (1911a), *Levél Dobronoki Györgyhez, Bécs, 1635. május 6.*, (kiad.) HANUY Ferenc, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 573. (Pázmány Péter Összgyűjtött Levelei, II.)
- PÁZMÁNY Péter (1911b), *Levél Frenczffy Lőrincchez, Sellye, 1635. október 20.*, (kiad.) HANUY Ferenc, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 610–611. (Pázmány Péter Összgyűjtött Levelei, II.)
- PÁZMÁNY Péter (1944), *A nagyszombati egyetem alapítólevele. 1635. május 12. Pozsony*, in SÍK Sándor (szerk.), *PÁZMÁNY Péter Remekei*, Budapest, Ardói, 346–348.
- TUSOR Péter (2017), *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása. A Pázmány-Tholdy archívum irataival*, Budapest–Róma. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis II, tom. 6.)
- VERESS Endre (1906), *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*, *Erdélyi Múzeum*, 1906/3–4, 169–193, 249–263.